

Välismaalastest sõjavangid Kreenholmi puuvillaladudes. 1945. aasta

Mihhail Hodjakov

NSV Liidu aladel Teise maailmasõja järel tegutsenud NKVD-MVD laagrite välismaalastest sõjavangide traagilist saatust hakati aktiivselt uurima alles 1990-ndatel aastatel. Eesti uurijad on samuti sellele teemale tähelepanu pööranud.¹ Samas aga näib, et seni pole täiel määral kajastatud temaatikat, mis on seotud sõjavangide kinnipidamisega NKVD laagrites Eesti aladel, sealhulgas nn. punastes aitades ehk Kreenholmi Manufaktuuri kuulsates puuvillaladudes. Isegi mälestustahvel, mis hiljuti kinnitati ühe endise laohoone fassaadile, vaikib maha selle tõsiasi, et 1945. aastal tegutses seal Saksa sõjavangide laager, kuigi Narva koduloolastele on see fakt teada.² Ajaloolastele nüüdseks kättesaadavad arhiivimaterjalid võimaldavad üksikasjalikult käsitleda mitmeid küsimusi, mis peegeldavad peamiselt sakslastest ja austerlastest sõjavangide keerulisi elu- ja olmetingimusi 1945. aastal, mil nad viibisid NKVD laagris Narva jõe kaldal.

Laagri nr. 206 loomist Narvasse alustati NSV Liidu siseasjade rahvakomissari 15. märtsi 1945. a. käskkirja nr. 00228 alusel.³ Samaaegselt kehtestati ka laagri limiit, s. o.

8000–10 000 sõjavangi. Varsti pärast seda algas 31. mai 1945. a. käskkirja nr. 00601 kohaselt kahe laagrijaoskonna rajamine. Narvasse kavandati moodustada veel kolmaski laagrijaoskond limiidiga 1000 inimest, mida tõestab 12. juuli 1945. a. käskkiri nr. 00825. Kuid selle rajamise protsess venis ning 12. oktoobri 1945. a. käskkirjaga nr. 001193 oli nimetatud jaoskond likvideeritud enne tegutsemise alustamist.⁴

Laager nr. 206 eksisteeris Narvas seitse kuud. Selle likvideerimise tingis 12. detsembri 1945. a. käskkiri nr. 001193. Faktiliselt aga toimus laagri sulgemine mõnevõrra varem. Laagrijaoskond nr. 1 lõpetas eksisteerimise vastavalt 25. augusti 1945. a. käskkirjale nr. 00990 ning selle erikontingent anti üle laagri nr. 392 NSV Liidu siseasjade rahvakomissariaadi maanteede peavalitsuse objekti nr. 17 ehitamiseks. Kuid ka see laager, mis rajati 27. juuli 1945. a. käskkirja nr. 00894 kohaselt Tallinna–Leningradi maantee ehituseks, funktsioneeris vaid viis kuud. See suleti 31. detsembri 1945. a. käskkirjaga nr. 001557.⁵

Laagri nr. 206 laagrijaoskond nr. 2 likvideeriti 12. oktoobri 1945. a. käskkirjaga nr. 001193 ning selles kinni peetud sõjavangid liideti laagri nr. 393 (Nevski) koosseisu. Kuigi suurem osa selle laagri sõjavangidest töötas Leningradi ja Leningradi oblasti objektidel, asusid mõned laagrijaoskonnad Eesti aladel ehk Tallinnas, Rakveres, Tapal, Maar-dus. Ivangorodis, Narva raudteejaamast 1,5 km kaugusel Lno prjadilnaja tänaval asunud laagrijaoskonna nr. 5 sõjavangid olid hoi-vatud Kreenholmi Manufaktuuri taastamisel ning teetöödel.⁶ Üldiselt on välismaalastest sõjavangide tööjõu kasutamist Eesti aladel põhjalikult käsitlenud Peeter Kaasik oma sisukas publikatsioonis.⁷

¹ Vt. E. Kaup. Sõjavangilaagrid Eestis 1944–1949. – Kleio 1995, nr 2, lk. 32–41; P. Kaasik. Prisoner-of-War Camps in Estonia in 1944–1950. – Estonia Since 1944. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Compiled by T. Hiio et al.; edited by T. Hiio, M. Maripuu and I. Paavle. Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus. Tallinn, 2009, lk. 45–80.

² Narvskaja gazeta, 23.04.2008 – <http://www.gazeta.ee/?p=549>

³ Venemaa Riiklik Sõjaarhiiv (Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj arxiv – RGVA), f. 1 n, n. 15 a, s. 231, l. 139.

⁴ RGVA, f. 1 n, n. 15 a, s. 231, l. 176.

⁵ RGVA, f. 1 n, n. 15 a, s. 231, l. 168.

⁶ RGVA, f. 1 n, n. 15 a, s. 299, l. 5–78.

⁷ P. Kaasik. Prisoner-of-War Camps in Estonia in 1944–1950, lk. 45–80.

Kreenholmi „punased aidad”. 2012. a. Autori fotod

Märgime siinkohal ka seda, et juba 1945. aasta sügisel hoiti „punastes aitades” sõjavange, kes kuulusid laagri nr. 392 laagrijaoskonna nr. 4 nimekirja, kusjuures selle laagri valitsus asus Tallinnas. Laagrivalitsuse juhiks määrati alates 10. augustist 1945. a. major Jevgeni Dobrovolski, kes enne seda teenis Valgas laagri nr. 287 tootmisülemana.⁸ Kuid juba 2. novembril 1945. a. loovutas Dobrovolski laagri nr. 392 ülema ametikoha kaardiväe kaptenile Gusseville.⁹ Hiljem asus Dobrovolski juhtima Eesti NSV SM-i sõjavangide ja interneeritute osakonda.

20. septembri 1945. a. akti kohaselt teostas erikomisjon NSV Liidu siseasjade rahva-

komissariaadi käskkirja alusel laagri nr. 206 laagrijaoskonna nr. 1 üleandmise laagri nr. 392 valitsuse alluvusse. Üleandmisele kuulusid laagritsoon, barakid, töökojad koos tööriistade ja seadmetega (kingsepa-, õmblus-, lukksepa- ja tisleritöökoda) ning „laagrijaoskonna kogu isikkoosseis ja laagrijaoskonnas asuvad sõjavangid”. Laager nr. 392 võttis oma bilanssi kaks sektsioonideks jagatud kivist eluhoonet, pesumaja, ühe käsipumbaga puidust pumbamaja, tööriistalao, kindluses asuva poollelioleva toidumoonalao ning raamatukogu, kus leidis 30 eksemplari „poliitilist kirjandust”.¹⁰ Laagrijaoskonna nr. 4 ülemaks määrati kapten Pjotr Kotov, kes enne seda

⁸ ERAF, f. 15 SM, n. 1, s. 5, l. 1.

⁹ ERAF, f. 15 SM, n. 1, s. 1, l. 32.

teenis sõjavangilaagris nr. 206 ning tundis selle siseelu. Kuid juba kolm kuud pärast ametisse määramist ehk detsembri alguses asendas teda sellel ametikohal vanemleitnant Grigori Slessarev, kes mõnda aega tegutses laagrijaoskonna tootmisülemena.¹¹

Laagrijaoskonna sõjavangid olid tol hetkel NKVD juhiste kohaselt jagatud mitmeks gruppiks, et tagada vangide tõhusam kasutamine tööjõuna. Esimesse gruppi („praktiliselt terved”, kõlblikud kasutamiseks rasketel füüsilistel töödel) ning teise gruppi („osaliselt kõlblikud kasutamiseks füüsilistel töödel”) arvati 1904 inimest, kolmandasse gruppi („kõlblikud kasutamiseks vaid kergematel füüsilistel töödel”) määrati 216 vangi. Lisaks sellele viibisid 53 sõjavangi laatsaretis. „Düstroofikute” kategooriasse arvati 24 inimest ning „paranejate komandosse” (vene keeles *ozdorovitelnaja komanda – OK*) kuulus 57 vangi. Sõjavangide üldarv laagrijaoskonnas oli selleks hetkeks 2254 inimest. 20. septembri 1945. a. akti kohaselt „olid kogu kontingendil olemas riietus, katelokid, kruusid ja lusikad”. Tõsi, samas selgus, et laagrijaoskonna ladudes puudus „2254 inimesele üheks kuuks” vajalik toidumootor kogus ning üleantava laagrijaoskonna laoruumid polnud vastavalt kohandatud. Kuna üks köögiplokkidest oli remondis, jäeti laagrijaoskonna kasutusse inventarinimestikku kantud „kaks saksa välikööki”.¹²

Kõik laagri ruumid, „välja arvatud teenis-tushooned”, olid talveks halvasti ette valmistatud: küttepuid oli varutud 25–30 kuupmeetrit, ehitusmaterjal puudus. 1. oktoobriks 1945. a. suurenes laagri nr. 392 laagrijaoskonna nr. 4 sõjavangide arv, küündides 3252-ni.¹³

Dokumentidest ilmneb, et sõjavangide üle arvepidamine oli „punastes aitades” korraldatud ebarahuldavalt. Nii näiteks saabus 24. juunil 1945. a. laagrisse nr. 206 viimane rongiešelon sõjavangidega, kuid laagri nr. 392

juhtkonna andmetel polnud veel 9. oktoobriks 1945 80 % sõjavangidel isiklikke toimetuid, mistõttu neid pidi vormistama juba uus laagrijuhtkond. Üheaegselt sellega saadeti ENSV siseasjade rahvakomissariaadi sõjavangide ja interneeritute osakonna ülemale major Lvovile raport palvega saata laagrisse nr. 206 korraldus „esitada kohe üleantud sõjavangide kontingendi kohta koostatud arvestustoimikud”.¹⁴

Arvestustoimikute vormistamisega seotud olukord püsis keerulisena ka sel hetkel, mil „punastesse aitadesse” paigutati laagri nr. 392 laagrijaoskond nr. 4. Laagriüles nr. 4. detsembri 1945. a. käskkirjas märgiti, et kõik juhtkonna korraldused ja ettekirjutused „täidetakse suure hilinemisega”. Sealjuures rõhutati, et laagrijaoskonnas nr. 4 „on sõjavangide kartoteek vormistamata, arvestustoimikuid surnute kohta vormistatakse lohakalt ja valesti. Üldiselt on arvepidamine jäetud unarusse ning olukord paraneb väga aeglaselt.” Need, kes pidid tegelema sõjavangide üle arvepidamisega, tegid seda ülepea aeglaselt, eirates „vastutuskohustust”. Laagrijaoskonna ülem vanemleitnant Slessarev aga ei kontrollinud nende tegevust piisavalt. Seetõttu kohustati teda „korraldama sõjavangide kohta aruannete esitamine” ning 15. detsembriks 1945. esitada kartoteek „kogu sõjavangide kontingendi kohta”.¹⁵

Tsooni, kus asusid „punased aidad”, kirjeldas laagri nr. 392 valitsuse ülem kapten Kotov. 22. septembri 1945. aktis märkis ta: „4. laagrijaoskond asub Narva linnas Narva jõe vasak-kaldal. Tsooni piirab kahekordne okastraataed kõrgusega kolm meetrit, on olemas välimine ja sisemine üherealine keeluriba kõrgusega üks meeter. Laagritsoon on kujult ristkülik ümbermõõduga 900 meetrit. On olemas kuus valve-torni ja pääslaputka idapoolses osas. Tsooni territooriumil on kaks tellishoonet ning viiest barakist koosnev laatsaret.”¹⁶

¹⁰ RGVA, f.491 n, n. 1, s. 14, l. 2–3

¹¹ ERAF, f. 15 SM, n. 1, s. 1, l. 5; s. 3, l. 113.

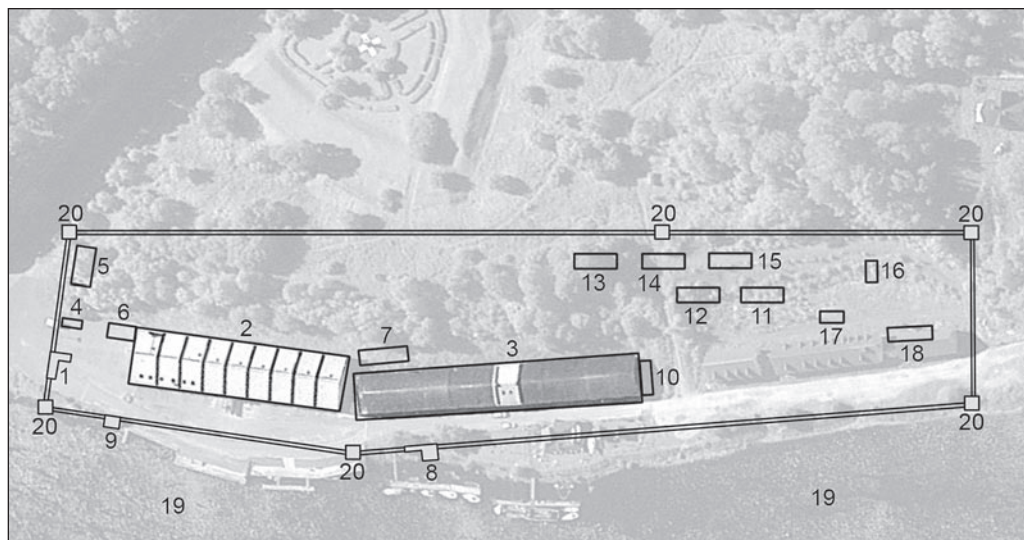
¹² RGVA, f.491 n, n. 1, s. 14, l. 3–4.

¹³ RGVA, f.491 n, n. 1, s. 14, l. 10p.

¹⁴ RGVA, f.491 n, n. 1, s. 14, l. 12.

¹⁵ ERAF, f. 15 SM, n. 1, s. 1, l. 39p.

¹⁶ RGVA, f.491 n, n. 12, s. 7, l. 2.

Laagri nr. 206 ja laagri nr. 392 laagrijaoskonna nr. 4 asendiskeem.¹⁷

1. pääsla	5. väljakäik	9. pump	13. laatsaret	17. surnukuur
2. korpus	6. katusealune	10. väljakäik	14. laatsaret	18. väljakäik
3. korpus	7. väljakäik	11. ambulatoorium	15. laatsaret	19. vesi – Narva jõgi
4. prügikast	8. pump	12. laatsaret	16. väljakäik	20. vahitornid

5. oktoobril 1945. a. kinnitas ENSV siseasjade rahvakomissari asetäitja alampolkovnik Ivanov laagrijaoskonna nr. 4 koosseisuliste ametikohtade nimekirja, mille kohaselt pidi selle jaoskonna funktsioneerimise Narvas tagama 47 inimest. Laagrijaoskonna juhtkonda kuulusid laagriülem, tootmisülem, varustusülem, asjaajaja (masinakirjutaja) ning poliitinstruktor. Arvukaimaks laagrijaoskonna töötajate kategooriaks oli valve- ja režiimirühm, kuhu kuulus 15 inimest. Lisaks sellele eksisteerisid veel kolmeliikmeline operatiivrühm, kaheliikmeline arvepidamise rühm, kolmeliikmeline tootmisrühm, kaheliikmeline finantsrühm, kolmeliikmeline sanitaarosakond ning kaheksaliikmeline varustusrühm. Laagrijaoskonnas toimis ka 50-kohaline laatsaret, mille koosseisuliste töötajate hulka kuulusid laatsareti ülem (arst), velsker, kaks medõde, pesunaine ja desinfektor.¹⁸

Materjalid, mis kajastavad laagri nr. 392 valitsuse likvideerimisprotsessi (ajavahemikul 2. detsembrist 1945 kuni 19. jaanuarini 1946),

annavad selge ettekujutuse sõjavangide kinipidamise tingimustest. 2. detsembril 1945 allkirjastatud laagrijaoskonna nr. 4 üleandmise-vastuvõtmise aktis oli kirjas:

„Meie, allakirjutanud NKVD laagri nr. 392 laagrijaoskonna nr. 4 ülem vanemleitnant Slessarev G. J. ning vastmääratud NKVD laagri nr. 392 laagrijaoskonna nr. 4 ülem major Ždanov I. P.

Teostasime NKVD sõjavangilaagri nr. 392 valitsuse ülema 29/XI.45 käskkirja alusel laagrijaoskonna nr. 4 vastuvõtmise ja üleandmise:

1. Laager asub Narva jõe vasakkaldal, Kreenholmi Manufaktuuri endistes vabrikuaitudes. Laagrijaoskonna tsoon on piiratud kahekordse okastraadiga, kõrgus on 3 m. Lisaks sellele on olemas väline ja sisemine keeluriba kõrgusega 1 m. Kuus vahitorni. Piki okastraati on seatud elektrivalgustus ning paigaldatud 16 laternat, kuid tsooni ei valgustata nõuetekohase elektrivoolu puudumise tõttu.

¹⁷ RGVA, f.491 n, n. 12, s. 7, l. 3. – Autor tänab J. Kursi abi eest selle skeemi graafilisel vormistamisel.

¹⁸ ERAF, f. 15 SM, n. 1, s. 2, l. 21–23.

2. Laagrijaoskonna tsoonis on kaks kivist hoonet. 1. hoones on 9 sektsiooni – 400 ruutmeetrit. 1. ja 6. sektsioon on kasutusel köögiplokkidena. 2. sektsiooni kasutatakse saunana. Sektsioonides 3, 4, 5, 7, 8 ja 9 asuvad sõjavangide ühiselamud, need on täielikult kohandatud ning talveks ette valmistatud. 2. hoones on 12 sektsiooni, igaühe pindalaks 300 ruutmeetrit. Esimene sektsioon on kasutusel sepa- ja lukksepatöökojana. Ühes sektsioonis on õmblus- ja kingsepatöökojad ning veel üht sektsiooni kasutatakse tiseritöökojana. Viis sektsiooni on täielikult kohandatud kasutamiseks sõjavangide ühiselamutena ning kolm sektsiooni on kohandamata. Seega on sõjavangide ühiselamuteks täielikult kohandatud ning talveks ette valmistatud 7800 ruutmeetrit, mis moodustab 3500 sõjavangi osas 2 kuupmeetrit iga sõjavangi kohta ning 1000 sõjavangi osas pole ühiselamud kohandatud.”¹⁹

Laagrijaoskonnas oli olemas pääslaputka, veepumbamaja, köögiplokkide heaks toimunud töötlemistsehh, mis oli „kohandatud 80% ulatuses”, käimlad, kus „igaühes 50 auku”. Oli olemas 120-kohaline laatsaret, ambulatoorium, apteek ja vastuvõturuum. Laatsaret koosnes viiest soojustatud barakist. Kaks köögiplokki suutsid teenindada 4500 sõjavangi. Oli olemas ka saun ja pesuköök, kaks desokambrit, kusjuures mõlema läbilaskevõime oli „40 komplekti tunnis”. Üks desokambritest vajab siiski remonti.”²⁰

Väljaspool tsooni asuvas kindluse bastionis oli toiduladu koos välise juurdeehitusega, mis tagas 15-päevase toiduvaru. Rajatud oli ka juurviljahoidla mahutavusega 450 tonni, kus muu hulgas sai hoida ka 30 tonni kapsast. Laagrijaoskonna üleandmis-vastuvõtuakti koostamise hetkeks oli laos liha- ja rasvavaru kolmeks päevaks ning teiste toiduainete varu viieks päevaks. Toitu valmistati sõjavangidele kahes köögiplokkis, mis tunnistati olevat täiesti kõlblikud oma funktsioonide täitmiseks.

Laagrijaoskonna käsutuses oli üle 55 tonni heina. Varutud kütet aga jätkus vaid kaheks päevaks. Tõsi, lisaks sellele oli ehitustrust nr. 2 varunud veel 2000 kuupmeetrit puid, mis aga asusid Narva jõe paremkaldal laagrijaoskonnast 8 kilomeetri kaugusel.

1945. aasta lõpus läbi viidud laagrijaoskonna sanitaarseisundi kontroll tuvastas, et 300 sõjavangi „olid ära täitanud” ning erikontingendi ruumide seisund tunnistati ebarahuldavaks, nendes avastati „suurel hulgal lutikaid”. Territoorium aga oli seejuures „puhtas seisukorras”: solgiauke puhastati iga-päevaselt, käimlate seisukorda iseloomustati samuti „puhtana” – nendesse puistati kloorlupja.

Sõjavangide tööjõu kasutamise korraldamist laagrijaoskonnas tuleb pidada ebarahuldavaks, sest 1945. a. novembri jooksul ei käinud majandusorganite töökäskude kohaselt tööl 60–70 % sõjavangidest. Tööjõu seisaku põhjustas „konvoi puudumine”. Kuid isegi neid, kes käisid tööl, ei suutnud majandusorgan täiel määral kasutada, sest puudusid materjalid ning juhtimine oli nõrgalt korraldatud. Sellest tulenevalt oli ehitustrustis nr. 2 ainuüksi viie päeva jooksul 1945. aasta novembri lõpus tööseisakuid fikseeritud 600 inimpäeva ulatuses ning saatevalve puudumise tõttu 1700 inimpäeva ulatuses.”²¹

1945. aasta detsembri alguseks oli laagrijaoskonna riidevarustuse saajate nimekirjas 3311 sõjavangi. Nendest olid talveplaani kohaselt rietatud 1300 sõjavangi, kinnastega varustatud 1200, viltidega 200, kõrvikute ja kiivritega 3300 sõjavangi. Kuid samas ilmnes, et 100 vangi olid „täielikult ilma jalatsiteta”.

Sel hetkel oli 4. laagrijaoskonna 3311 sõjavangist majandusorganite korraldatud töödel rakendatud 1977 inimest, laagrijaoskonna tsoonis viibis 932 sõjavangi ning 402 inimest olid märgitud olevana „lähetusel”.²² Sõjavangide tervises seisund jättis siinkohal aga paremat soovida. 1945. aasta detsembris kuulus esimesse töövõimekuse gruppi 144,

¹⁹ RGVA, f.491 II, n. 12, s. 8, l. 1.

²⁰ RGVA, f.491 II, n. 12, s. 8, l. 1p.

²¹ RGVA, f.491 II, n. 12, s. 8, l. 2.

²² RGVA, f.491 II, n. 12, s. 8, l. 2.

teise 2484, kolmandasse 301 ning neljandasse (invaliididest sõjavangid) 20 inimest. „Laatsaretihagete” arv oli 117, „düstroofikutel” 60, „paranejate komandos” 144 ning 62 sõjavangi oli töötegemisest vabastatud. Sõjavangide kinnipidamist ja valvamist teostanud 4. laagrijaoskonna töötajate isikkoosseis koosnes 21 ohvitserist, 4 seersandist, 17 reamehest ja 4 vabapalgalisest.²³

1945. aasta detsembris toimus laagri nr. 392 valitsuse ja laagrijaoskondade isikkoosseisuga komplekteerimine ning rahatasude maksmine järgmistel alustel: laagrijaoskonna nr. 1 (Rakvere) limiit oli 2000, laagrijaoskonna nr. 2 (Tallinn) 1750, laagrijaoskonna nr. 3 (Maardu) 2700 ning laagrijaoskonna nr. 4 (Narva) 4000 sõjavangi.²⁴

Säilinud dokumentidest nähtub, et 4. laagrijaoskonna (nagu õigupoolest ka mitme teise jaoskonna) isikkoosseis ei suutnud tagada sõjavangide nõuetekohast kinnipidamist ja nende tööjõu kasutamist. Selle tõenduseks võib pidada erikomisjoni 18. jaanuaril 1946. a. koostatud akti, mille alusel anti laagri nr. 392 laagrijaoskond nr. 4 üle sõjavangilaagri nr. 393 („Nevski”) koosseisu. Dokumendi kohaselt viibis sel hetkel 4. laagrijaoskonnas 3022 sõjavangi, kellest 2887 olid sakslased ning 135 austerlased.²⁵ Komisjon märkis, et „äärmiselt kurnatud sõjavangide” protsent on kõrge (70 %), täirohkus oli 80 %-l, sõjavangidel puudus ihu- ja voodipesu, eluruumid olid räpased, laatsaretis leidis lutikaid ning täitavus oli seal 50 %. Olukorda raskendas see, et sanitaarosakonnal puudusid ravimid. Isegi sõjavangide jagamine töövõimekusgruppideks tol hetkel puudus ning neid kasutati töödel, arvestamata nende füüsilist seisundit. Laagrijaoskonda üle võtnud Nõukogude ohvitserid märkasid häireid sõjavangide toidumoonaga varustamisel. Kontrolli läbiviimise päeval oli

laagrijaoskonnas põhitoiduainete varusid vaid kaheks päevaks. Lisatoitu tööeesrindlastele, „tervenejate komandole” ega ka „düstroofikutele” ei antud.²⁶

Ei saa väita, et sõjavangilaagri nr. 392 valitsus poleks olukorra parandamiseks midagi ette võtnud. 1945. a. detsembri alguses tagandati 4. laagrijaoskonna ülema ametikohalt kapten Pjotr Kotov, kes suunati tegelema samas jaoskonnas sööda- ja toiduvarustusega. Tema palk vähenes seejuures täpselt poole võrra, s. o. 1400 rublalt 700 rublani kuus. See oli ilmne ametialandus. Kaadrimuudatused toimusid ka teistes jaoskondades. Laagrijaoskonna nr. 1 (Rakvere) ülem vanemleitnant Mihhail Kostjanov oli sunnitud asuma rooduülema ametikohale, millega kaasnes märgatav teenistusraha vähenemine.²⁷

Laagri rasked elutingimused 1945. aastal mõjusid kaasa sõjavangide põgenemiste arvu suurenemisele. Sellise ettevõtmise edu väljavaated suurenesid juhul, kui põgenemine toimus objektilt, kus kasutati sõjavangide tööjõudu ning kus vangide valvamine oli nõrgalt korraldatud. On teada, et ainuüksi 1945. aasta novembri esimesel poolel põgenes tööobjektidelt 9 laagrijaoskonna sõjavangi. Tulemuseks oli see, et laagrijaoskonna ülemale Grigori Slessarevile määrati 17. novembri käskkirjaga viiepäevane koduarest „sõjavangide põgenemiste võimalikuks tegemise ja hoolimatu suhtumise eest jooksikute tagaotsimisse”, millega kaasnes palga kinnipidamine 50 % ulatuses. Sama laagrijaoskonna vanem operatiivvolinik leitnant Juri Vassin sai kolmepäevase koduaresti, millega kaasnes „palga kinnipidamine 50 % ulatuses iga arestipäeva eest”.²⁸

Ettekujutust eespool mainitud sõjavangilaagrite mastaapide ja täituvuse kohta aitaavad luua mõned arvud. Tänapäevaks on teada, et laagrist nr. 206 käis ühtekokku läbi 5009 sõjavangi ning laagris nr. 392 oli see arv 9590.²⁹

²³ RGVA, f.491 n, n. 12, s. 8, l. 2–2p.

²⁴ ERAF, f. 15 SM, n. 1, s. 4, l. 3.

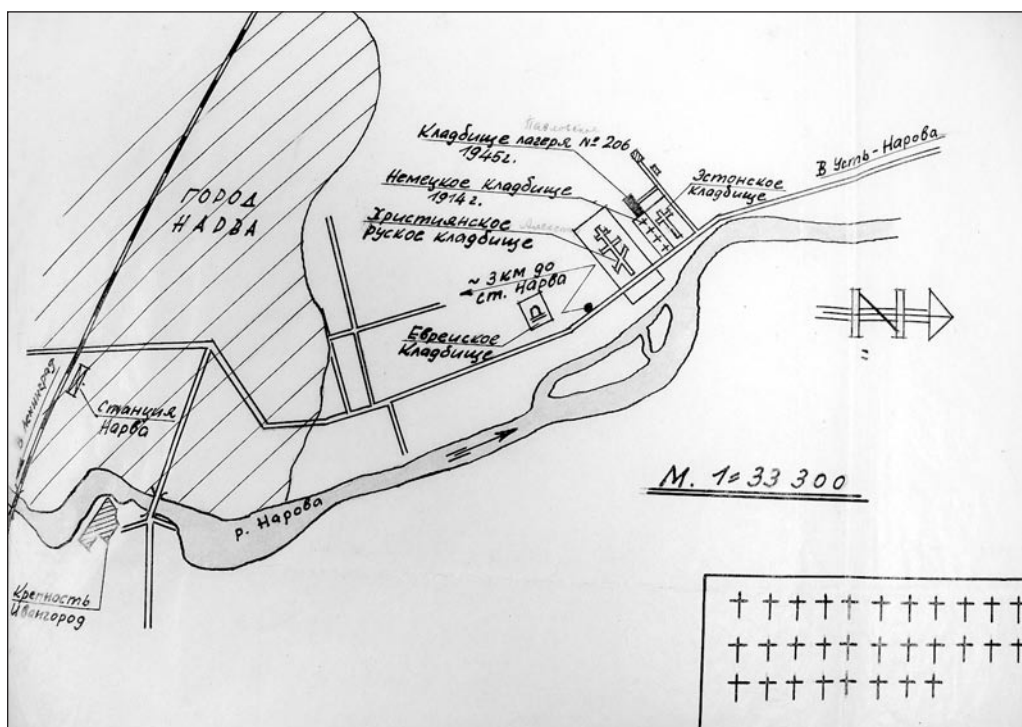
²⁵ RGVA, f.491 n, n. 12, s. 8, l. 85p.

²⁶ RGVA, f.491 n, n. 12, s. 8, l. 86–87.

²⁷ ERAF, f. 15 SM, n. 1, s. 3, l. 113, 123.

²⁸ ERAF, f. 15 SM, n. 1, s. 1, l. 35p – 36p.

²⁹ RGVA, f.1 n, n. 15 a, s. 231, l. 181–188.

Saksa sõjavangide laagri nr. 206 kalmistu plaan 1945. aastast. ERAF. f. 17 SM. n. 8. s. 48. l. 142.

Lühikese aja jooksul, mil „punastes aitades” tegutsesid laagri nr. 206 kaks laagrijaoskonda, s. o. märtsist augustini 1945, suutsid sealt põgeneda 20 sõjavangi. Põgenemiste üldarv laagris nr. 392 (neli laagrijaoskonda) küündis 36-ni. Laagris nr. 206 suri haigustesse 41 inimest.³⁰ Kui palju sõjavange hukkus „punastes aitades” ajal, mil seal asus laagri nr. 392 laagriosakond nr. 4 (august–detsember 1945), on keeruline öelda. 1945.–1946. aastavahetuse paiku toimunud kontrollid fikseerisid laagriosakonna sõjavangide „suure suremuse”, kuid konkreetseid arve seejuures ei nimetatud. Kindlalt on teada, et ühtekokku suri laagri nr. 392 neljas laagrijaoskonnas 204 sõjavangi.³¹ Lähtudes laagri sõjavangide üldise suremuse mastaapidest ja jaoskondade täituvusest, võib väita, et 1945. aasta teisel poolel suri „punastes aitades” vähemalt 30 sõjavangi.

Tänapäevaks on meil teada Eesti aladel tegutsenud NKVD–MVD laagrites surnud sõjavangide arv. ENSV laagritest läbi käinud 73 194 sõjavangist suri haiguste, puuduliku toitumise ja raskete töötingimuste tõttu 3490 inimest (4,8 %). Neist 1838 sõjavangi surid aastatel 1944–1945.³² Seega moodustas sõjavangide suremus „punaste aitade” laagrijaoskondades alla 4 % eelnimetatud ajavahemikul surnud sõjavangide üldarvust. Eesti laagrid ei kuulunud „NKVD probleemsete laagrite” hulka, kus fikseeriti kõrged suremuse näitajad.³³

Sellest hoolimata ei jäänud Siiverts kalmistu tühjaks. Aastatel 1947–1949 koostatud sõjavangide kalmistute uurimisaktid annavad tunnistust selle kohta, et 38 sõjavangi, kes surid laagris nr. 206 ajavahemikul 23. maist 5. oktoobrini 1945. a., olid maetud Pauli

³⁰ RGVA, f.1 n, n. 15 a, s. 231, l. 181–188.

³¹ RGVA, f.1 n, n. 15 a, s. 231, l. 181–188.

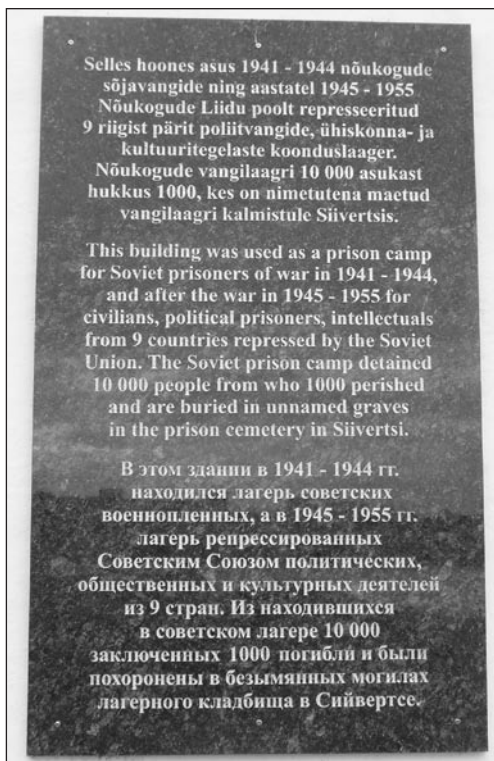
³² RGVA, f. 1 n, n. 15 a, s. 231, l. 178.

³³ Voennoplennye v SSSR. 1939–1956. Dokumenty i materialy. Sost. M. M. Zagorul'ko, S. G. Sidorov, T. V. Carevskaja. Pod red. M. M. Zagorul'ko. Moskva 2000, lk. 467–469.

(Pavlovski) kalmistule kahe kilomeetri kaugusel Narvast loodesse, kolm surnut maeti aga Ivangorodi kalmistule. 39 surnud sõjavangi 41-st olid rahvuselt sakslased, 1 oli poolakas ning 1 austerlane.³⁴ Sealsamas Narva jõe vasakkaldal toimetati matmisi ka hiljem. Nii osutus kalmistu jagatuks kaheks: laagri nr. 206 surnud sõjavangid (oktoobrini 1945) ning laagrite nr. 392 ja nr. 393 surnud sõjavangid (oktoobrist 1945 kuni maini 1946). Tol ajal Pauli kalmistu äärealale maetud sõjavangide koguarv oli 108.³⁵ Surnud sõjavangid, kes olid laagri nr. 279 (Kiviõli) kirjas, kuid töötasid Narva ehitustrusti heaks, maeti Narva Aleksandri kalmistule.

1945. aastal Kreenholmi „punastes aitades” kinnipeetud välismaalastest sõjavangide saatuse ilmselge traagika juures tuleb tunnistada, et nende kinnipidamistingimused olid üsnagi rahuldavad, arvestades, et valdav osa elanikkonnast Eestis (nagu ka NSV Liidus tervikuna) oli pärast purustavat sõda äärmiselt raskes sotsiaalmajanduslikus olukorras. Piisab, kui märkida, et suremus NKVD-MVD laagrites mujal oli tunduvalt suurem kui Eesti laagrites. 66 tuhandest sõjavangist, kes sattusid üheksasse Leningradi ja Leningradi oblasti vangilaagrisse, suri 7456 inimest ehk 11,3 %.³⁶ Toidu, ravimite, sooja riietuse puudus sõjavangidel polnud tingitud Nõukogude juhtkonna pahatahtlikust poliitikast, kus polevat kavandatudki sõjavangide olukorra parandamist, vaid karmist tegelikusest. 1945. aastal ei saanudki sõjavangid riigi materiaalsete ressursside kurnatuse tingimustes eeldada teistsugust suhtumist.

Vene keelest tõlkinud
Einar Värä

Mälestustahvel endise sõjavangide korpuse hoone seinal. Autori foto

Mihhail Hodjakov

(1964)

Lõpetanud 1990 Leningradi Ülikooli ajaloo osakonna. Ph.D. ajaloo alal, Sankt Peterburgi Riigi-ülikooli lähiajaloo osakonna juhataja.

³⁴ ERAF, f. 17 SM, n. 8, s. 48, l. 140–141.

³⁵ ERAF, f. 17 SM, n. 8, s. 48, l. 154.

³⁶ V. Ivanov. Missija ordena: mexanizm massovyh repressij v Sovetskoj Rossii v konce 20-x – 40-x gg. (na materialax Severo-Zapada RSFSR). Spb, 1997, lk. 459.